

О. А. Бачинська

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**БУЗЬКІ КОЗАКИ Й МУСУЛЬМАНСЬКІ
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ 1806–1807 рр.:
ВИМУШЕНЕ СУСІДСТВО**

Історія козацтва ХІХ ст. активно досліджується з 90-х рр. ХХ ст. Внаслідок чого з'ясовані основні питання — виникнення, існування та служби іррегулярних штучно створених козацьких військ у межах Російської імперії. Не винятком є й Бузьке козацьке військо, яке пройшло два етапи свого існування: 1768–1796 рр., 1803–1816 рр. і, врешті, стало частиною Херсонського (Новоросійського) військового поселення кавалерії. Бузькі козаки взяли активну участь у російсько-турецькій війні 1806–18012 рр.: в осаді Ізмаїла, у військових діях на території Бессарабії, Молдавії і Волощини [1]. Однак крім цього, як з'ясувалось завдяки нещодавно знайденим архівним матеріалам, вони були задіяні у переселенні військовополонених мусульман із фортець Буджак в південноукраїнські губернії, згадані військовополонені разом з родинами розміщувались також на проживання в станицях Бузького козацького війська. Розглянемо декілька аспектів такого вимушеного сусідства протягом 1806–1807 рр.

На початку війни у фортецях Буджак перебували османські залоги з яничарами, за межами фортець також знаходились їхні хутори та кочів'я ногайців. Під час воєнних дій, в першу чергу, для цього населення важливим стало зберегти життя, а після цього поставало питання про подальше проживання і становище в рамках політики нової держави — Російської. До початку війни 1806 р. Росія та Османська імперії формально вважались союзниками, тому російські війська без оголошення війни перейшли Дністер, без бойових дій зайняли в кінці листопада — початку грудня 1806 р. фортеці Бендери, Паланку, Аккерман, Кілію.

Після офіційного оголошення війни Османською імперією (18 грудня 1806 р. (30 грудня за ст. ст.)) мусульманське населення зайнятих російською армією фортець оголошувалось

військовополоненими. Перш за все, це стосувалось чиновників, військових та їхніх родин, які складали залоги османських фортець — Ізмаїла, Аккермана, Кілії, Рені, Бендер та ін. Усі вони мали бути переселені на територію Російської імперії. Для військовополонених турків з Бендер транзитним пунктом переселення став Тирасполь, з Аккермана та Кілії — Овідіополь. Далі їхній шлях пролягав через землі Бузького війська поблизу Вознесенська (козацька станиця Соколи) на Єлисаветград або до Криму [2].

Реальне переселення турецького населення розпочалось з лютого 1807 р. Усі вони були поділені на окремі партії на чолі з керівниками. Так, партію бендерських переселенців очолювали трибунчужний Гассан-паша, Мустафа байрактар, Магмет ага; аккерманських — двобунчужний Тагір паша, Топчю баші; каушанських — Гаджи Галіль; кілійських — назир Алі Бей, Топчі баша Гаджи Гусейн ага, ренійських — Аділь Бей [2, арк. 484]. Оселити переселенців мали в Херсонській, Катеринославській губерніях і на територіях Бузького війська. Так, вже 27 січня Канцелярія Бузького війська повідомляла, що для зустрічі «турків» з фортець Бендери та Аккерман відправлений осавул Сусляков. Дві частини мусульман відправили до Єлисаветграду, а третю розмістили у козаків навколо Вознесенська (м. Соколи). Козацькі родини мали годувати тих, хто залишається, і надавати підводи тим, хто буде йти далі. Для роз'яснення правил поведінки та обов'язків у красносільську частину війська виїхав осавул Немцо-Петровський, у бузьку — асесор сотник Самусь [2, арк. 86–89]. Вже в березні Канцелярія війська звернулась до херсонського цивільного губернатора з проханням звільнити бузьких козаків від конвою полонених, бо вони надали понад 500 підвід для транспортування їх в Одесу, а потрібно буде супроводжувати ще 20 поселень татар до Катеринослава та виконати усі земські повинності. Внаслідок такої ситуації виконання повинностей скасовувалось і компенсувалась вартість за надані підводи [2, арк. 176–178 зв.].

На квітень місяць через Вознесенські землі пройшло 4 206 осіб військовополонених мусульман. Частина з них розселялась по станицях війська. Так, з Вознесенська в станиці: Суботець відправили 478 бендерських турок на чолі з Магмед агою, Федорівку — 290 каушанських мусульман на чолі з Гаджи Галі-

лем, Себінську — 614 осіб на чолі з Турнаджи аджи асан агою, Ракові — 160 осіб, Дмитрівку — 472 особи, Аджамку — 241 осіб, Рівно — 267 осіб на чолі з Гаджи Мегмет агою. Частина з них була відправлена до Єлисаветграду. Осавул Саблін запропонував залишитися мусульманам в станицях, особливо двом жінкам з дітьми, які народились у дорозі. Однак вони всі висловили «небажання» через неможливість проживання разом з козаками [2, арк.185–189, 329–333].

За відомостями губернатора Е. Рішельє на листопад 1807 р. в Херсонській та Катеринославських губерніях були оселені 15 тисяч 366 осіб турків і татар. Зокрема, в станицях і хуторах Бузького війська [2, арк. 575, 831]:

Населений пункт	З якої фортеці переселенці	Звання штаб і обер офіцерів	Кількість переселенців			
			чоловіків	жінок	всього	з них малолітніх
Федорівка	Бендерська, Каушанська фортеці	59	194	190	384	141
Новопетровськ	Бендерська фортеця	19	96	75	171	67
Себино	Бендерська фортеця	12	73	59	132	42
Димовичі	Бендерська фортеця	3	54	47	101	45
Вознесенськ	Бендерська фортеця				384	141

Умови, в яких опинились переселенці, бажали бути кращими. Вже з початком переселення як коменданти фортець з російського боку, так і керівники переселенців повідомляли про те, що багато з турків «є утримання бідного» або зовсім «неімуці» — Сані байрактар, толмач Салі, хамзанім Усеїн та ін. [2, арк. 10–15, 40, 443–444]. Через довге листування між різного рівня російськими чиновниками було визначено сплачувати усім військовополоненим (крім ногайців, які мали переселятися на Молочні Води, але знаходились разом із турками фортець) кошти на харчування та незначне утримання. Так, трибунчужному паші — за призначенням головнокомандуючого російської армії, пашам менших генеральських чинів по 2 крб, чиновникам штаб- та обер-офіцерського звання мали ви-

плачувати по 50 коп. на місяць, рядовим по 5 коп. Стільки ж отримували дружини та повнолітні діти — по 5 коп., а малолітні — по 25 коп. на місяць [2, арк. 292].

Переселенців чекали «несподіванки» вже з початком власне переїзду на казенних або селянських підводах, яких постійно бракувало, адже жителі сіл, через які проїжджали полонені, без особливого ентузіазму надавали свій транспорт. У транзитних пунктах переїзду оселялись полонені в будинках обивателів, землянках, казармах, карантинах, навіть у сараях. Це спричиняло низку незручностей, як самим мешканцям міст і селищ, так і турецьким полоненим. Так, жителі населених пунктів скаржились на те, що витрачаються на годування та транспорт [2, арк. 255–256], а полонені не погоджувались проживати разом з «іноверцями», вимагали або окремих будинків, або виселити з них селян і козаків [2, арк. 255–256, 670]. Всього ж на листопад 1807 р. жителі двох губерній, де розміщували військовополонених, надали 22 193 підводи, витратили грошей 4 тис. 25 коп. на хліб та інші припаси. За це вони вимагали компенсацію у держави у вигляді грошей або скасування відповідних податків [2, арк. 86–89, 229–230].

Жителі Херсонської та Катеринославської губерній були не єдині у своєму бажанні отримати компенсацію за втрачене. Військовополонені турки неодноразово звертались до російського керівництва з проханням владнати питання з їхнім майном, що залишилось у фортецях. Їхні будинки, млини, сади, човни тощо залишились без усілякого нагляду [2, арк. 170, 183, 424]. Деякі з турків нашвидкуруч змогли продати рухоме та нерухоме майно, але більшість просила або внести у відповідні документи та компенсувати вартість, або дозволити окремому представнику продати це майно. Окремі турки та татари, що мали значну кількість худоби й вирішили взяти її до нового місця проживання, під час переселення могли втратити частину тварин. Відбувалось це не лише через природну загибель худоби. Прикрі факти крадіжок частини або цілих табунів відкривають документи. Зокрема, у турка Аділь бея був «відігнаний» табун коней у 150 голів. Винними виявились козак Бузького війська Григорій Лелека, який знаходився в складі летючої пошти в укріпленні Паланка, та жителі населених пунктів Паланки, Ганкишли, Кишли — Петро Волошенко, Федір Бойчен-

ко, Григорій Аленіченко та Клім Мещенко. Для визначення їхньої долі вони були відправлені до Одеси. З'ясувалось, що вони встигли продати понад 30 коней, а інших їм довелося повернути [2, арк.143].

Особливо важким моментом у справі переселення військовополонених мусульман виявилась осінь 1807 р. По-перше, це було пов'язано із погіршенням погодних умов, через що, не отримавши відповідних грошей та утримання, полонені потерпали від голоду та холоду. По-друге, у серпні 1807 р. Росія та Османська імперія уклали Слободзейське перемир'я, внаслідок якого передбачався обмін військовополоненими. Оселеним туркам і татарам пропонували переїхати до Туреччини. Внаслідок чого значна частина турків виїхала в округу фортеці Браїла, або переїжджала водним шляхом до Константинополя.

Таким чином, мусульманське населення міст-фортець Бужака з початком російсько-турецької війни 1806–1812 рр. примусово переселялось до південноукраїнських губерній Російської імперії — Херсонської та Катеринославської. Частина цього населення вимушено опинилась розселеною в станиці Бузького козацького війська. Як козаки, так і мусульмани без особливих радощів зустріли своє випадкове сусідство. Внаслідок козаки витрачалися на харчування та охорону військовополонених, а мусульмани відмовлялись мешкати разом із козаками, мотивуючи це різницею віри та традиціями.

Література

1. Ковбасюк С. М. Військові поселення кінноти. Заснування і поширення військових поселень на Україні : дис. ... канд. іст. наук / С. М. Ковбасюк // Одес. держ. ун-т. — Одеса, 1945. — Ч.1.
2. Хиони И. О. Бугские козаки и их борьба против феодально-крепостнического гнета (посл. четв. XVIII — перв. четв. XIX вв.) : дис. ... канд. ист. наук / И. О. Хиони // Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова. — Одесса, 1973.
3. ДАОО. — Ф. 1. — Оп. 220. — Спр. 4 за 1807 р. — Ч. 1.

SUMMARY

In the publication on the basis of the archived materials the basic aspects of vioushennogo neighbourhood of bug cossacks and 1806–1812 military-captive in the Russian-Turkish war-time moslem are found out.